

זה היה בתחילת 1913: עגנון, שהתגורר אז בברלין, שיגר מכתב לפישל לחובר, תושב ורשה, עורך ומו"ל בעל מעמד שאתו היה בקשרי מכתבים. בעת ההיא היה עגנון בן 26 ולזכותו נזקף ספר אחד בלבד, הנובלה "והיה העקוב למישור" שהופיעה בהוצאת י"ח ברנר בירושלים שנה קודם לכן, ב-1912.

במכתב מודיע עגנון ללחובר כי החליט, לאחר היסוסים רבים, לקבל את הצעתו להוציא לאור קובץ סיפורים מפרי-עטו. בקבלת ההחלטה היה מעורב, לפי הנאמר במכתב, ר' בנימין, הוא יהושע רדלר-פלדמן, פובליציסט ועסקן ציוני שהיה אחד מפטרוניו של עגנון מיום עלייתו לארץ באביב 1908. ר' בנימין, כשביקר בברלין, שמע מפי עגנון על הצעתו של לחובר ושיכנע אותו לקבל אותה אף שתחושתו של עגנון היתה שעדיין לא הבשילה השעה לכנס את סיפוריו. משנתקבלה ההחלטה כתב עגנון ללחובר: "הנני מקבל לערוך מדברי קובץ אחד קטן בן חמישה גיליונות וקובץ זה שלישי הוא מכל דברי אשר ראו אור בדפוס".

ובכן מה עמד להיכלל בספר החדש? עגנון מנה ארבעה סיפורים, כולם נכתבו ואף פורסמו בשנים 1912-1909, בהן התגורר ביפו: סיפור בשם "לוז", שהיה למעשה רכיב אחד בסיפור רב ההיקף ובעל הנוף הפיוטי "בארה של מרים" שפורסם בעיתון "הפועל הצעיר", עיתונה של מפלגת הפועל הצעיר שעגנון נמנה עם משתתפיו הקבועים. בין לבין מעלה עגנון, אם כי בהיסוס, את האפשרות שמא בכל זאת יכליל בקובץ את "בארה של מרים" בשלמותו, מה שיתבע ממנו עבודת תיקון רבה. בנוסף לזה הזכיר עוד שני סיפורים שראו גם הם אור ב"הפועל הצעיר", הסיפור הקצרצר "אחות" וסיפור ארוך בשם "תשרי" (לימים נודע בשם "גבעת החול"), שפורסם בהמשכים לאורך כמה גיליונות. והיה עוד סיפור אחד, "לילות" שמו, שהופיע בקובץ ספרותי בשם "בינתיים" שיצא לאור ביפו ושר' בנימין היה עורכו.

כמו כן כותב עגנון ללחובר כי "רוצה אני לעבד ולעבד את הדברים האלה עד כמה שידי מגעת, שלא יהא לבי נוקף אותי בקראי אותם בספר", הכרזה המשקפת את פרקטיקת העבודה שלו כפי שזו התגבשה בתקופה שבה התגורר בגרמניה: כתיבה וכתובה-מחדש, פעם אחר פעם, של כל יצירה שיצאה מתחת ידו, גם אחרי שהופיעה בדפוס, ולעתים גם אחרי שנכללה בספר. בצד זה הוא מזכיר את השם שיעד לקובץ, "עד שיפוח היום", כי כולם לדבר אחד מכוונים, כלומר: הקובץ המתוכנן אמור להתגבש סביב ציר תימטי אחיד, נקרא לו בפשטות אהבה, שאליו מרמז עגנון על-ידי כך שהוא בוחר בכותרת המתכתבת עם שיר השירים. הפסוק שבו בחר עגנון (ד' ו') לקוח מהצהרה שאותה משמיע האוהב באשר לרצונו להעפיל אל מרומי ההר כדי להתייחד בו עם אהובתו: "עַד שִׁפּוּחַ הַיּוֹם וְנָסוּ הַצְּלָלִים אֲלֶיךָ לִי אֶל־הַר הַמּוֹר וְאֶל גְּבַעַת הַלְּבוֹנָה".

בהמשכה של אותה שנה, ב-1 במאי 1913, שלח עגנון ללחובר דו"ח ביניים בדבר מהלך העבודה, שבו אישרר מחדש את התחייבותו לספק את הקובץ אף כי התקשה לומר מהו הצפי לסיומה של העבודה: "בדבר הקובץ אעשה כדבר אדוני, אבל למתי יגמר לא אדע עוד". בתוך כך רמז על קשיי העריכה שנתקל בהם וכן על החלטתו שלא להכליל בקובץ את "עגונות", הסיפור הראשון שאותו כתב ופירסם בארץ ישראל, שלכאורה יכול היה גם הוא להיחשב כסיפור אהבה. לסיפור הזה והדומים לו מייעד עגנון "מדור מיוחד", ובכך הוא מרמז על תוכניתו להוציא קובץ סיפורים נוסף שעניינו שונה. ושוב נדרש עגנון לעניין הכותרת, כהמשך למכתב ההוא: "קובץ זה 'עד שיפוח היום' מחרוזת של מעשיות הוא בבחור אחד שהלך לבו אחרי האהבה וכו'".

אלא שעריכת הספר הוסיפה להתעכב. עגנון היה בעיצומו של תהליך התאקלמות בברלין, היו לו קשיי פרנסה, בינתיים מת אביו, וכך נאלץ להודיע ללחובר גבה(ב-1 בפברואר 1914) כי "לדאבון לא ערכתי עוד את ספוריי לדפוס. טרוד ומוטרד אני עד שאין בי אפילו כדי לעשות קטנה או גדולה". אלא שבינתיים פרצה מלחמת העולם הראשונה, שבמהלכה שבתה הפעילות המו"לית בעברית, הקשר בין ורשה לברלין ובין עגנון ללחובר נותק, והתוכנית נגנזה. אך מסתבר שלא לתמיד: ב-26 בנובמבר 1920, בעת שהתגורר יחד עם אשתו הטרייה אסתר בעיר ויסבאדן שבדרום-מערב גרמניה, שיגר עגנון גלויה אל ידידו גרשם שלום, שהתגורר אז במינכן, ובו דיבר על נושא הקובץ כעל עניין כמעט-סגור: "אי"ה בשבוע הבע"ל אשלח להידישן פרלג חמשה ששה ספורי-אהבים לדפוס בשם 'על כפות המנעול'".

בהמשך כתב עגנון כי ישלח אליו בזמן הקרוב העתקות של כמה מן הסיפורים, בתקווה ששלום יהיה "המתורגמן" של סיפורים אלה לגרמנית. כמה דברים מתבררים מן הכתוב בגלויה זו: התוכנית המקורית לפרסום קובץ "סיפורי אהבים" שעמדה על הפרק ערב המלחמה בעינה עומדת, אף שפישל לחובר, שנועד להיות המו"ל, נמצא מעתה מחוץ לתמונה. במקומו עולה שמה של הוצאת הספרים היהודית ה"יודישר פרלאג" (Juedischer Verlag), שהיתה להוצאת הבית של עגנון. גם כותרת הספר הוחלפה, אף שגם היא התכתבה עם מגילת שיר השירים: "קִמְתִּי אֲנִי לְפֶתַח לְדוֹדִי וְיָדִי נָטְפוּ מִזֵּי מִי וְאֶצְבְּעֹתַי מִזֵּי מִי עַל כְּפֹת הַמְּנַעֵל" (ה' ה').

אלא שאז החלה גרירת רגליים מצד ההוצאה, מה שגרם לכך כי קובץ הסיפורים "בסוד ישרים" (ובו הסיפור "עגונות"), שאמור היה להיות השני בסדר הספרים, ראה אור כבר ב-1921, ואילו "על כפות המנעול" ראה אור בסתיו של 1922. "אפשר שבמשך הקיץ הבע"ל, אוכל לכבדך בקובץ סיפורי על כפות המנעול, כולל שישה סיפורי אהבים", כתב עגנון לחברו, המבקר שלום שטרייט, באפריל 1922. "הוא על כפות המנעול, שמונח שנה ומחצה בבית היודישר פרלג ועדיין לא נגמר, כי על כן היודישר פרלג מוציא". מעניין לציין כי גם בגלויה ששיגר לשלום וגם במכתב שנשלח לשטרייט עושה עגנון שימוש חוזר ונשנה בצירוף "סיפורי אהבים" שאותו קיבע בשמו של הקובץ: "על כפות המנעול סיפורי אהבים של שי עגנון" ("אהבים" כצורת ריבוי מקראית של "אהב", המטעימה את מעשה האהבה). וכשיצא הספר לאור הזדרז עגנון לשגר אותו לכתובתו של לחובר, כשהוא משתוקק לשמוע את חוות דעתו: "הקיבלת את על כפות המנעול?", כך כתב, "הקראת בו? ומה הסיפורים בעיניך?"

ואכן, בקובץ החדש, שהיה צנום למדי והחזיק 75 עמודים בלבד, צורפו יחד שישה סיפורים, רק אחד מהם נכלל במתווה המקורי שנשלח בזמנו ללחובר: היה זה הסיפור "אחות", שבו נעמן, העלם היפואי שהוא גם חביבן של המוזות, נראה בעת שהוא עושה את דרכו אל אחת מן הנשים שבהן חשק אך נקלע, שלא בטובתו, לבית אחותו שזה מקרוב באה. המפגש עם האחות הנתונה במצב דיכאוני מעלה בזיכרון את דמותה של אמו ואף מציף אותו ברגש אשמה על נטישת בית הוריו, מה שגורם לו לסירוס זמני. הסיפור מסתיים בכך שהוא רוכן לנשק את כף-ידה של אחותו ובכך מוותר למעשה על המפגש המיוחל עם האובתו שאליה שם פניו מלכתחילה.

להוציא "אחות", המתרחש במרחב הארץ ישראלי כשברקע מבצבצים חיי היישוב החדש, כל יתר הסיפורים שבקובץ ממוקמים במרחב המזרח-אירופי, למרות שגם הם נכתבו בשנים שבהן התגורר עגנון בארץ. שלושה מן הסיפורים הם סיפורי שידוכין ונישואין מהווי העיירה שבעתיד ימצאו להם מקום במסגרת הרומן "הכנסת כלה". סיפורים אלה פורסמו במהלך 1913 ב"הפועל הצעיר" ביפו וב"הצפירה" בוורשה: מעשה בבחור ישיבה בשם יהושע העשיל המיועד להינשא לבת הגביר, אלא שחולשת-דעת שתוקפת אותו למראה נערה ענייה שחשק בה מכשילה אותו בעת ויכוח תורני, מה שמוליך לביטולו של השידוך ("תורה וגדולה"); מעשה בצעיר עני וחסר-כל אך ייצרי מאוד הישן דרך קבע על הספסל שבקלויז, משם הוא נשלף לצורך שידוך זריז לבת-טובים. הוא אף מוזמן על-ידי מחותניו-לעתיד לעשות את ליל הסדר בביתם, אלא שדווקא ברגע החגיגי הזה נמלטת הכלה המיועדת מהבית בחברת מאהבה הגוי והכל יורד לטמיון ("מיטתו של שלמה יעקב"). ליל הסדר נמצא גם ברקע הסיפור המרטיט על המפגש המקרי בין מיכל האלמן, שהוא

שמש בית הכנסת, לבין האלמנה שרה לאה, המתגברים על הבדידות שכל אחד מהם שרוי בה ועושים יחד את סעודת החג, מה שיוליך את שניהם, כפי שנרמז בסיום, להקמת בית בישראל ("הסדר", שהיה ל"מסובין"). אכן, יש בכל זאת גם אהבות שמחות!

עם זאת הבולט בין סיפורי הקובץ בגירסתו המוקדמת "עובדיה בעל מום", שהיה היחיד מבין הסיפורים שנכתב לאחר המלחמה. את הסיפור פירסם עגנון לראשונה ב-1920 בירחון "מקלט" שהופיע בניו יורק ביוזמתו של המו"ל אברהם שטיבל ובעריכתו של י"ד ברקוביץ, שתפס למשך זמן-מה מקום ניכר במפה העולמית של הפריודיקה העברית. סיפורו של עגנון, הנוטה אל הנתורליזם ("סיפור בשר ודם" כהגדרתו של גרשון שקד), מתמקד בדמותו של אדם פגום בגופו אך תם וישר בנפשו שהוא קורבן ליחס אלים ומתעלל מצד סביבתו הקרובה.

בדומה ל"גימפל תם", גיבורו של יצחק בשביס-זינגר המגולל את סיפורו של אופה תמים וישר-דרך הנשוי לזונה המתעמרת בו, מתארס עובדיה למשרתת בשם שייני סריל, שהיא אשה פלרטטנית ומלאת יצרים המנוצלת מינית על-ידי כמה גברים, אחד מהם הוא צעיר אדמוני שבייש אותו בפומבי והתעלל בו פיזית ואף גרם לאשפוזו הממושך בבית-חולים. כשעובדיה יוצא מבית החולים הוא מגלה כי שיינה סריל ילדה בן מחוץ לנישואים, מן הסתם לאותו גבר אדמוני, ועקב כך סולקה ממקום עבודתה והיתה לאשה נטושה וחסרת-כל.

בסצינה קורעת לב פוגש אותה עובדיה כשהיא יושבת ברחובה של עיר ומיניקה את התינוק, וכמחוות אהבה הוא בוחר להגיש לבנה הממזה את הסוכריות שקנה לה בחנות שבה שימשה בעבר כמשרתת. עיוות וכיעור גופניים בצד אהבה שאין עמה חשבון, עד כדי נכונות לקורבן עצמי, מיניות פרועה ונצלנית, גילויים של אלימות וסאדיזם ופער חברתי ומעמדי בלתי-מוסווה-בעליל הם אלה שיוצרים את התמהיל המתסיס כל-כך שממנו מורכב "עובדיה בעל מום".

הסיפור השישי, שבו בחר עגנון לחתום את הקובץ, היה "חופת דודים", עיבוד מרחיק-לכת לסיפור מוקדם בשם "החופה השחורה" שהופיע לראשונה בירחון האודסאי "השילוח" ב-1913. למרבה העניין עגנון ייחס ערך מיוחד ליצירה זו, כפי שהתבטא במכתב שנשלח למרטין בובר תוך-כדי תהליך העבודה על הקובץ. "בשבוע הבא", כך כתב ב-24 בינואר 1921, "הנני מסיים את העתקת ספורי 'החופה השחורה', אשר יבוא בקובץ על כפות המנעול ביודישן פרלג. סיפור זה הוא הטוב בסיפורי אשר כתבתי עד הנה, כבר פירסמתי מקצתו עוד קודם המלחמה ב'השילוח' (אחרי אשר סיפרתי אז לכבודו את התוכן, וכל שידלני לפרסמו)".

"חופת דודים" כתוב כסיפור בלהה, במיטב המסורת של הרומנטיקה הגרמנית, במרכזו עומדת דמותו של יוחנן, שומר בית הקברות, אדם שחי בשולי החברה ונתון בהזיות ארוטיות הטורדות את מנוחתו. אלה באות לכאורה על סיפוקן כאשר באחד הלילות עולה מן הקבר אשה בשם צילה (כשם אחת מנשות למך), שהיא לדידו האשה האהובה והנחשקת. הוא והיא יוצאים יחד לשיטוט לילי בעיר הסמוכה שבסופו הם נישאים זה לזו תחת אותה "חופת דודים" שבה הצטיידו בעת ביקורם בעיר. "הביא יוחנן את החופה לקחת את צילה לו לאשה!", מכריזות הבתולות היוצאות במחול לקראת בני הזוג. למחרת בבוקר נמצא יוחנן שוכב מת על קברה של צילה כשהוא מחזיק בכוח את מוטות החופה. הנה, ארוס ותנטוס ירדו כרוכים יחד לעולם בסיפור מופלא זה.

חלף כמעט עשור ושוב מוציא עגנון את "על כפות המנעול", אף אם במתכונת שונה. הנסיבות היו אלה: כבר מאמצע שנות העשרים החל עגנון לדון יחד עם פטרונו ש"ז שוקן ברעיון לפרסם מהדורה של "כל סיפוריו". הרעיון נהפך לתוכנית עבודה מעשית לקראת שלהי העשור בעקבות החלטת שוקן להקים הוצאת ספרים משלו, לימים הוצאת שוקן, שבה הוא עתיד להעניק קדימות לפרסום כתבי עגנון. מרגע זה ואילך צבר הנושא תאוצה עד להשלמת המיזם בסוף 1931, אז יצאה לאור בברלין מהדורה מהודרת של כתבי עגנון, שהיתה לאחד הפרסומים הראשונים של ההוצאה החדשה.

המהדורה של "כל סיפוריו", שקיבעה באחת את מעמדו של עגנון כדמות מרכזית בספרות העברית, הכילה ארבעה כרכים: שני הכרכים הראשונים היו בגדר פרסום חדש – הרומן "הכנסת כלה", שהיה למעשה הרומן הראשון פרי-עטו. בתוך-כך שולבו ברומן (שהיה עשוי במתכונת של סיפור מסגרת) סיפורים רבים שהופיעו לאורך השנים בעיתונות ובכתבי העת ושנמצאו תואמים לנושא המרכזי. שני כרכים נוספים היו אסופות גדולות של סיפורים מכל השנים, רבים מהם עברו עריכה ואפילו שכתוב לקראת פרסומם במסגרת זו. הכרך השלישי זכה לכותרת "מאז ומעתה", והוא כלל בתוכו יצירות כמו "הנידח", "והיה העקוב למישור" והמחזור "פולין: סיפורי אגדות". הכרך הרביעי, שחתם את הסדרה ושהיקפו הכולל היה 295 עמודים, המשיך את הקו של "על כפות המנעול" כשהוא מצרף יחד סיפורים שונים המתכתבים כולם עם נושא האהבה על תצורותיו השונות. אלא שהפעם בחר עגנון משום-מה לשמוט את הכותרת עתירת התהודה ששימשה אותו ב-1922. הוא קרא לקובץ: "סיפורי אהבים".

בבואו לערוך את הקובץ החדש בחר עגנון להשיל ממנו את שלושת סיפורי ההווה שנזכרו קודם ולשלב אותם בכרך הראשון של "הכנסת כלה" הנקרא "שידוכין". כך נותרו בידיו שלושה סיפורים בלבד מן הקובץ הקודם – "אחות", "עובדיה בעל מום" ו"חופת דודים". אל הסיפורים האלה סינף עגנון סיפור רביעי בשם "כיפורים", שפורסם ב"השלוח" ב-1925. "כיפורים", המתרחש כולו במרחב הפולני הלא-יהודי, הוא סיפור אגדה על אודות אציל ואשתו שביניהם שוררת אהבה גדולה שעליה רובץ צל כבד – השניים חשוכי ילדים. כנרמז בסיפור, "עונש" זה נגזר עליהם, כמו בסיפורים רבים מן הפולקלור הגרמני, בשל הפגיעה בטבע – הריגת חסידה מיד לאחר נישואיהם והפיכתה לפוחלץ, שכן תחביבו של האציל היה ציד. רק הכרה מאוחרת בכשל המוסרי מסירה את קללת העקרונות ומכשירה את בני הזוג לקבל את בשורת החסידה.

אלא שאת ארבעת הסיפורים שצורפו יחד במסגרת מדור בשם "סיפורים שונים" מייצב עגנון בתחתית הקובץ, כשהוא מייעד את קדמת הספר לשלושה סיפורים גדולים, חדשים-יחסית, שלא נכללו בגירסה הקודמת של "על כפות המנעול": "בדמי ימיה", "בנערינו ובזקנינו" ו"גבעת החול". לא במקרה בחר עגנון להציב בראש הקובץ את הסיפור "בדמי ימיה", שהיה סיפור חדשני ומפתיע, ולו בתוקף ההעמדה של דוברת-אשה כמי שמספרת אותו, בקולה, מנקודת מבטה ולנוכח ההתנסות הסובייקטיבית שלה.

פרשת האהבים שמגולל הסיפור, המפתיעה גם היא ושלדעת חיים נגיד נוצרה בהשפעת "המתבודד" ("Der Hagestolz") מאת אדלברט שטיפרט, נסובה סביב אירוע מאוד לא-שגרתי שבו תרצה מינץ, הדוברת-הגיבורה, מתמרנת את עצמה לקראת נישואים עם המורה עקביה מזל המבוגר ממנה בשנים, לאחר שהיא מגלה כי מזל היה אהובה של אמה המתה קודם שנישאה לאביה, מהלך לא-רצוני שנכפה עליה במצוות הוריה. את הסיפור כתב עגנון במתכונת של פואמה בפרוזה בעת שהתגורר בבאד הומבורג, והוא פורסם בנוסחו זה ב"התקופה" ב-1923. לקראת פרסומו בקובץ כתב אותו עגנון מחדש, תוך שהוא מעצים את הממד הריאליסטי על חשבון הממד הפיוטי, מה שאיפשר לו להגיע לרמת עידון ודיוק בתיאור מצבה הנפשי והפסיכולוגי של הגיבורה הרבה מעבר למה שניתן היה להציע בגירסה הראשונה. ואף שסיפורי האהבה של עגנון הרבו לעסוק בנשים, "בדמי ימיה" היה, לכל הדעות, לסיפור הפמיניסטי ביותר מבין כלל סיפוריו.

גם את "בנערינו ובזקנינו" נטל עגנון מבין דפי "התקופה" (1920), אף כי החלטתו לשלב את הסיפור דווקא בכרך הרביעי של "כל סיפוריו" יש בה כדי לעורר תמיהה, שהרי עניינו של הסיפור הוא הפוליטיקה הציונית בקרב חוגי הצעירים בגליציה בתקופת בחרותו של עגנון וזיקתו אל מה שמצטייר כעיקר טעמו של הקובץ, ייצוג רב-פנים של יחסים בין בני-זוג, כמעט שאיננה באה בו לידי ביטוי.

לא כך הסיפור הבא אחריו, "גבעת החול", שנחשב לאחד מסיפורי האהבה הקלאסיים של עגנון. בגירסתו הראשונה נקרא הסיפור "תשרי" והוא פורסם בארבעה המשכים ב"הפועל הצעיר" באוקטובר עד דצמבר 1911, ובכוונת המחבר היה לכלול אותו בין ארבעת הסיפורים מתקופת יפו שנועדו לקובץ "עד שיפוח היום"

שלבסוף לא ראה אור. בהתכתבות שניהל בזמנו עם לחובר שיתף אותו עגנון בקושי בו נתקל בעת שניגש לערוך את הסיפור: "שלשום ניסיתי לקרוא את 'תשרי' על מנת לעשות בו אך הדברים משלו בי".

במרכז "תשרי" עומדת דמותו של נעמן, המוכרת לנו מן הסיפור "אחות", שם שאותו הצמיד עגנון באותה תקופה לגיבור בן-דמותו. נעמן הוא צעיר יפואי, מהגר שזה מקרוב בא, אדם עשיר-נפש ונבוך המחפש לו אחיזה בנבכי הסביבה החדשה. במהלך הסיפור מחזר נעמן בלהט אחרי צעירה בשם יעל חיות, אך זו מעדיפה על-פניו את שמאי, גבר גס ומחוספס, כזה שאינו נתון להיסוסים, ללבטים ולחולשות הגוף והנפש המאפיינים את נעמן.

הסיפור, שסגנונו היה אימפרסיוניסטי, נכתב בהשפעת סופרים סקנדינביים שעגנון נהה אחריהם, תוך שילוב של קטעי שירה שהוצגו כפרי-עטו של הגיבור-הפייטן. אך כמו סיפורים אחרים גם הסיפור הזה נכתב בגרמניה מחדש. קטעי הפיוט שבו צומצמו, האימפרסיוניזם הומר בריאליזם, ושמו של הגיבור הוחלף — מנעמן לחמדת. כך נולד הסיפור "גבעת החול", שאותו פירסם עגנון בתחילה כספרון עצמאי במסגרת היודישר פרלאג בברלין ב-1920, ובגירסתו זו סופח בהמשך לכרך הרביעי במהדורת "כל סיפוריו".

ההמשך — בשבוע הבא

תגובות